

شیخ صدوق و کتاب النبوة

علی علیزاده آفکند*

چکیده: در میان آثار متعدّد شیخ صدوق (۳۱۱ - ۳۸۱ق)، کتاب النبوة از آثاری است که این شخصیت گرانمایه آن را در شرح و بسط تاریخ انبیای عظام و تحولاتی که در طول اعصار و زندگانی ایشان رخ داده، تألیف کرده و در قالب بیان احادیث مستند و با اشاره به سلسله سندی هر حدیث، به بیان مقصود خود مبادرت ورزیده است. در این مقال، به بیان نکاتی در باب معرفی کتاب النبوة، مباحثی پیرامون وجود یا عدم این کتاب، اقوال دیگران راجع به این کتاب، پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: کتاب النبوة / شیخ صدوق / ابوجعفر محمدبن علی بن حسین قمی / ابن بابویه.

آثار شیخ صدوق

شیخ صدوق آثار متعدّدی دارد. مرحوم نجاشی در رجالش نام ۱۹۳ عنوان را ذکر کرده است. (نجاشی، ج ۲، ص ۹۰ - ۸۹) مرحوم محمدبن سلیمان تنکابنی در قصص العلماء ۱۹۸ تألیف شیخ صدوق را نام برده است. (تنکابنی، ص ۱۶۶) سعید نفیسی

*. پژوهشگر و فهرستنگار نسخ خطی. a.alizadeh76@yahoo.com

در مقدمه مصادقه الاخوان از ۲۱۴ کتاب منسوب به صدوق اسم می برد.^۱ این تألیفات عمدتاً در این موضوعات اند: فقه، تفسیر، سیره پیغمبر ﷺ و ائمه علیهم السلام، احتجاج، اخبار فضائل اهل بیت، اخبار غیبت و علائم ظهور امام غائب (عج)، پاسخ به سؤالات علمای بلاد اسلامی، مذاکراتی که در دربار رکن الدوله دیلمی (درزی) در شرح عقائد امامیه و دفاع از مذهب اثنا عشری بیان شده است. بعضی از آنها که به چاپ رسیده، عبارت اند از: التوحید، المقنع، علل الشرایع، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، اکمال الدین، معانی الاخبار، جامع الاخبار، مصادقه الاخوان، خصال، کتاب من لایحضره الفقیه، عیون اخبار الرضا علیه السلام، رساله الاعتقادات، الهدایة فی الاصول. قسمتی از کتاب اکمال الدین در یکصد سال قبل در هایدلبرگ آلمان به وسیله «مولر» منتشر شده و رساله اعتقادات به انگلیسی ترجمه شده است. (بروکلمان، ذیل ۱، ص ۳۲۲ - ۳۲۱)

کتاب النبوة

در میان آثار شیخ صدوق کتابی هست با عنوان کتاب النبوة که در انتساب آن به ایشان تردیدهایی وجود دارد. چنانکه از مراجعه به فهرس نسخ خطی و منابع و مصادر بر می آید، نسخه ای از این کتاب باقی نمانده است و در کوران حوادث دنیا از بین رفته است. ولذا در منابع متأخر هیچ نامی از این اثر را در عداد تألیفات ایشان نام نمی برند؛ ولی آنچه مسلم است، این است که وجود این اثر قابل انکار نیست و این در مراجعه به منابع متقدم روشن می شود. لذا ما در ادامه، نقل قول هایی از علما و بزرگان می آوریم که نشان دهنده وجود این کتاب و استفاده از آن در منابع و مصادر متقدم خود می باشد.

در ادامه، از کتابهایی که در آنها از کتاب النبوة اقوالی نقل و احادیثی آمده است، در نام می بریم. البته شیخ صدوق کتاب دیگری در این راستا دارد با عنوان جامع حجج

۱. مقدمه مصادقه الاخوان، ص ۹

الانبياء^۱ که این کتاب هم در موضوع نبوت می باشد. در فهرست نجاشی و شیخ طوسی نیز از کتاب النبوة در زمرة کتب عقایدی شیخ صدوق نام برده شده است.

(طوسی، الفهرست، ص ۲۳۷، رقم ۷۱۰ و نجاشی، ص ۳۸۹، رقم ۱۰۴۹)

ابن شهر آشوب در معالم العلماء از کتاب النبوة صدوق نام برده است و می گوید که این کتاب در نه جزء است. (مازندرانی، معالم العلماء، ص ۱۱۲، ۷۶۴) ابن طاووس نیز در کتابهای الاقبال و فرج المهموم از کتاب النبوة صدوق روایاتی نقل کرده است.^۲ همچنین ابن طاووس در اقبال (ابن طاووس، ص ۶۲۳) روایتی در باب حضرت رسول اکرم ﷺ از جزء چهارم کتاب النبوة را نقل می کند.

شیخ حرّ عاملی (م ۱۱۰۴ ق) در خاتمه وسائل الشیعه نام کتاب النبوة را آورده و آن را از کتب مورد اعتماد بر شمرده است. (حر عاملی، ص ۳۰ و ۴۵ و ۱۶۳)

اسماعیل پاشا بغدادی (م ۱۳۳۹ ق) در ایضاح المکنون و هدیه العارفين از کتاب النبوة شیخ صدوق نام برده اند. (حاجی خلیفه، ج ۲، ص ۳۴۲ و بغدادی، ج ۲، ص ۵۲) شیخ آقا بزرگ تهرانی (م ۱۳۸۹ ق) در الذریعه الی تصانیف الشیعه به این کتاب اشاره نموده است. (تهرانی، ج ۲۴، ص ۴۰ و ۲۰۰)

از همه مهم تر و متقن تر استنادات و ارجاعاتی است که صدوق خود در کتابهای دیگرش به این کتاب دارد. به عنوان نمونه، می توان به موارد زیر اشاره نمود:

در کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۶۷، ذیل حدیث ۸۴۵ می فرماید: «وَقَدْ أَخْرَجْتُ الْخَبَرَ فِي ذَلِكَ عَلَى وَجْهِهِ فِي كِتَابِ النَّبُوَّةِ.»

کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۳۱، ذیل حدیث ۲۲۷۹: «لَمْ أُحِبَّ تَطْوِيلَ هَذَا الْكِتَابِ بِذِكْرِ الْقِصَصِ... وَقَدْ ذَكَرْتُ الْقِصَصَ مَشْرُوحَةً فِي كِتَابِ النَّبُوَّةِ.»

۱. فهرست آثار صدوق در نجاشی، به کوشش آیه الله موسی شبیری زنجانی، قم، ۱۴۰۷، ص ۳۸۹؛ الذریعه، ج ۲۴، ص ۴۰.

2. Kohlberg _ f. a medieval muslimscholar at work: ibn tawus and his library _ leiden. New York. Koln.1992 _ P.302

کتاب من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۲۳۱، حدیث ۲۲۷۸: «قَدْ ذَكَرْتُ إِسْنَادَ ذَلِكَ فِي كِتَابِ النُّبُوَّةِ مُتَّصِلًا بِالصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ».

و در کتاب التوحید، ص ۲۸۸، ذیل حدیث ۴، بیان می‌کند: «و قد أخرجته بتمامه في آخر أجزاء كتاب النبوة.» و در ص ۳۱۶ حدیث ۳: «و قد أخرجته بتمامه في آخر كتاب النبوة.» و در کتاب الخصال، ج ۱، ص ۲۸۰، ذیل حدیث ۲۵، بیان می‌دارد: «و قد أخرجته بتمامه في آخر الجزء الرابع من كتاب النبوة.»

کتاب النبوة در آثار دیگران

کتاب النبوة کتابی به زبان عربی در باب شناخت انبیاء و اوصیای الهی است. از این اثر، نسخه خطی موجود نیست و به احتمال فراوان، همچون کتاب مدینه العلم شیخ صدوق از بین رفته است. در این میان، برای بازیابی و دانستن اینکه کتاب النبوة چه بوده و محتویات آن به چه صورت بوده است، چاره‌ای نمی‌ماند جز اینکه با استفاده از متون ما بعدی که از آن روایت نموده‌اند، سعی در بازسازی این اثر شود. با مراجعه به متون روایی و حدیثی که در آنها از این کتاب و احادیث آن استفاده شده است، می‌توان به نمایی کلی از محتویات و احادیث این کتاب دست یافت. در این میان، کتابی که بعد از شیخ صدوق تألیف شده و در آن، به دفعات مختلف از کتاب النبوة شیخ صدوق مطالب و احادیثی در باب انبیای عظام منقول شده، همانا کتاب قصص الانبیاء قطب الدین راوندی (م ۵۷۳ق) است.

با نگاهی گذرا به آنچه قطب الدین راوندی در کتاب قصص الانبیاء خویش آورده است بر ما کشف می‌شود که او اخبار موجود در این کتاب را از شیخ صدوق، محمد بن علی بن موسی بن بابویه گرفته است، آنچنان که میرزا عبدالله افندی در ریاض العلماء می‌گوید: «و أخباره جلها مأخوذة من كتب الصدوق.» (افندی، ج ۲، ص ۴۲۸) بر این گفته، دلایلی هم می‌توان ارائه نمود:

۱. بیشتر احادیثی که راوندی نقل می‌کند، با همان سند و متن یا با اندکی

اختصار، در آثار صدوق آمده است. (راوندی، ص ۵۴ - ۵۰)

۲. قطب راوندی در سلسله اسنادی که در آغاز احادیث ذکر می‌کند و همه آنها را به سند متصل به ائمه معصومین علیهم‌السلام می‌رساند از علی بن بابویه هم در آنها نام می‌برد؛ با الفاظی چون: «بالإسناد عن ابن بابویه»، «عن ابن بابویه»، «و بهذا الإسناد». و این نشان از اعتماد قطب راوندی به آثار و کتب شیخ صدوق دارد و حاکی از آن است که او از کتب صدوق نقل می‌فرموده است.

از جمیع گفته‌های بالا می‌توان به این نتیجه مهم رسید که قطب الدین راوندی اخبار و احادیث منقول در القصص را از یک کتاب خاص از شیخ صدوق که منحصرأ در این باب به نگارش در آمده، اخذ کرده است. با نگاهی به فهرست آثار شیخ صدوق - رحمة الله علیه - فقط به دو کتاب بر می‌خوریم که مناسب این موضوع تألیف شده است: کتاب النبوة و کتاب جامع حجج الانبياء.

البته باید اضافه بنماییم که موافق با ادله و اسنادی که در پی می‌آید، کتابی که محتمل است قطب راوندی از آن در تألیف القصص استفاده نموده، همان کتاب النبوة است نه جامع حجج الانبياء علیهم‌السلام.

الف) در طبقات روات بعد از صدوق، هیچ کس از کتاب جامع الحجج شیخ صدوق روایتی نقل نکرده است. البته آنان که به کتاب دلائل النبوة شیخ صدوق اشاره نموده‌اند، همچون ابن طاووس در فرج المهموم، ص ۲۰۹، بیان می‌دارند که شاید این کتاب همان جامع حجج الانبياء شیخ صدوق است. باید گفت که راوندی در قصص الانبياء خویش آنچه را ابن طاووس در فرج المهموم آورده است هم نقل می‌نماید.

ب) موضوع کتاب جامع الحجج چیز دیگری است. این کتاب در باب عقائد و براهین در اثبات نبوت انبیای عظام گرد آمده است؛ در حالی که کتاب قصص الانبياء در باب تاریخ و داستانهای انبیای الهی است که در اخبار و احادیث روایت شده است. ج) چنان‌که در سطور ماقبل نیز گذشت، با مراجعه به کتب علمای عظام و

معاصرین قطب راوندی و نقلهایی که از کتاب النبوة نموده‌اند، به قطع، می‌توان وجود این کتاب را در آن دوره به اثبات رساند. از آن جمله، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. شیخ طبرسی (م ۵۴۸ ق) در کتاب مجمع البیان خویش روایات متعددی را از کتاب النبوة نقل کرده است. (طبرسی، مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۶۳، ۱۶۸، ۳۷۵؛ ج ۴، ص ۲۸۱، ۲۸۵؛ ج ۵، ص ۴۲، ۲۷۲، ۲۸۱ و...)
 ۲. فرزند شیخ طبرسی، ابو نصر الحسن بن فضل از علمای قرن ششم هم در کتاب مکارم الاخلاق به دفعات از کتاب النبوة نقل قول کرده است. (طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۱۷ - ۱۶، ۲۳، ۲۹)
 ۳. شیخ ابوالفضل علی بن ابی نصر الحسن بن فضل از دانشمندان قرن هفتم هجری و نوه شیخ طبرسی هم در کتاب مشکاة الانوار از این کتاب نقل کرده است. (طبرسی، مشکاة الانوار، ج ۲، ص ۱۷۵)
 ۴. ابن شهر آشوب مازندرانی (م ۵۸۸ ق) هم در کتاب المناقب از کتاب النبوة روایت کرده است. (مازندرانی، مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۷، ۵۳، ۵۹، ۲۴۳)
 ۵. سید علی ابن طاووس (م ۶۶۴ ق) در کتاب الاقبال بالاعمال الحسنة و فرج المهموم نیز از این کتاب روایتهایی آورده است. (ابن طاووس، ج ۳، ص ۱۶۲ و فرج المهموم، ص ۲۸، ۲۰۹)
 ۶. جمال الدین یوسف بن حاتم شامی شاگرد محقق حلی نیز در الدرّ النظیم از کتاب النبوة احادیثی را نقل نموده است. (الدرّ النظیم فی مناقب الانمة، ص ۲۹)
 ۷. شیخ علی بن یونس البیاضی العاملی (م ۸۷۷ ق) در کتاب الصراط المستقیم هم به این کتاب از شیخ صدوق اشاراتی دارد. (بیاضی، ج ۲، ص ۲۵۶)
- البته شایان ذکر است که قطب راوندی در کتابهای دیگرش همچون الخرائج و الجرائح در چند جا از این کتاب نام می‌برد. (راوندی، الخرائج و الجرائح، ج ۱، ۳۷، ۴۱، ۴۲، ۴۸ - ۴۹، ۶۰ - ۶۱، ۱۱۵، ۱۹۱؛ ج ۲، ص ۴۹۲، ۵۱۳، ۵۱۹، ۵۵۰، ۵۵۲؛ ج ۳، ص ۹۸۰، ۱۰۱۳، ۱۰۷۸)

مصادر کتاب النبوة

از جمیع مباحثی که در باب موضوع کتاب النبوة گفته شد، می توان گفت: شیخ صدوق در این کتاب از کتابهای مختلفی که در آن زمان در دسترس بوده، بهره برده است. البته تعداد کتابهایی که در آن مقطع تاریخی در باب تاریخ انبیای الهی تألیف شده، زیاد نیست و لذا می توان به تعدادی از آن کتب به اختصار اشاره کرد:

۱. کتاب قصص الانبیاء، از محمد بن خالد برقی. سید ابن طاووس در فرج المهموم از آن نام برده است. (فرج المهموم، ص ۱۴۳)
۲. کتاب الانبیاء و الائمة، از ابی صر محمد بن مسعود السلمی السمرقندی العیاشی. (فهرست نجاشی، ص ۳۵۲، ۹۴۴ و ابن ندیم، ص ۲۴۵)
۳. کتاب الانبیاء، از ابی الحسن علی بن الحسن بن علی بن فضال. (نجاشی، ص ۲۵۸، ۶۷۶)
۴. کتاب الانبیاء، از علی بن ابراهیم بن هاشم القمی. (همان، ص ۲۶۰، ۶۸۰)
۵. اخبار بنی اسرائیل، از ابی الحسن علی بن الحسن بن علی بن فضال. (طوسی، فهرست، ص ۱۲۲)
۶. کتاب احکام الانبیاء و الرسل من المحاسن، از ابی جعفر احمد بن محمد بن خالد البرقی (م ۲۷۴ ق). (نجاشی، ص ۷۷، ۱۸۲)
۷. کتاب اخبار الامم، از ابی جعفر احمد بن محمد بن خالد البرقی. (همان، ص ۷۷، ۱۸۲)
۸. اخبار ذی القرنین، از ابراهیم بن سلیمان بن عبیدالله بن خالد النهمی. (همان، ص ۱۸، ۲۰)

بخشهای کتاب النبوة

از همه آنچه گذشت، می توان گفت که کتاب النبوة کتاب حجیمی بوده است. در اینکه این کتاب از چند باب و فصل تشکیل شده بوده است، نمی توان به صراحت مطلبی بیان نمود، ولی قرائن و شواهد چندی را می توان بر تعدادی از اقوال

برشمرد.

خود شیخ صدوق در کتاب الخصال در روایتی، در باب کسانی که پیامبر گرامی اسلام را مورد آزار و اذیت و استهزاء قرار می دادند، آورده است: «وقد أخرجته بتمامه في آخر الجزء الرابع من كتاب النبوة.» (ابن بابویه، الخصال، ص ۲۸۰، ذیل حدیث ۲۵) و با توجه به اینکه موضوع کتاب در باب تاریخ و زندگانی انبیای عظام علیهم السلام بوده است و قاعدتاً زندگی حضرت ختمی مرتبت در بخشهای پایانی باید مورد بررسی قرار می گرفته، پس این کتاب در چهار باب تنظیم شده است؛ همچنانکه ابن طاووس در اقبال الاعمال روایتی از رسول الله نقل می کند و اشاره می کند که از اواخر جزء رابع منقول است. (ابن طاووس، ج ۳، ص ۱۶۲) ولی ابن شهر آشوب آن چنان که گذشت، به صراحت می گوید: کتاب النبوة در نه بخش می باشد. (مازندرانی، معالم العلماء، ص ۱۱۲، ۷۶۴)

به سال ۱۴۲۳ قمری، تصحیحی بازسازی شده از این اثر با تفصیلاتی که بیان شد، توسط کنگره بزرگداشت شهید صدوقی منتشر شد^۱. البته در این تصحیح که در واقع بازسازی متنی است که امروزه در دسترس ما نیست، با استفاده از متون دیگر، رعایت نکاتی چند بر غنای این کار علمی و سترگ می افزود. البته آنچه در بادی امر به ذهن متبادر می شود، این است که در مقدمه این اثر هیچ توضیحی در باب چگونگی شکل گیری این طرح و مراحل آن که در روند جمع آوری روایات و احادیث و مستند کردن آنها اعمال شده، نیامده است.

همچنین در راستای تدوین کتاب النبوة به این صورت که در قالب ابوابی چند و فصول متعدد آورده شده، بهتر می بود توضیحی در چرایی این چینش و استدلالی که در پس این جریان بوده است، برای مراجعه کننده داده می شد تا برای استفاده هر چه بیشتر از این اثر مفید به واقع می شد.

۱. کتاب النبوة، شیخ صدوق، تحقیق: موسسه الضحی الثقافية، چاپ اول، ۱۳۸۱.

در این بخش، با استفاده از این اثر تصحیح شده به بیان کلیاتی در باب کتاب النبوة و ابواب و فصول آن می پردازیم. می توان گفت، شیخ صدوق در این کتاب، روایاتی را که در مورد انبیای سلف و پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وارد شده، به ترتیب و در بیست باب نقل کرده است. برخی از ابواب خود دارای چند فصل بوده است و با تفصیل بیشتری به موضوع می پردازد. در ادامه، با اشاره به احادیث هر باب به کتابهای متأخری که از این احادیث نقل کرده اند، نیز اشاره می شود.

باب اول

در ذکر آدم عَلَيْهِ السَّلَام، این باب در ۴ فصل تنظیم شده است:

فصل اول: در ذکر خلق آدم و حوّا عَلَيْهِمَا السَّلَام. شیخ در ادامه به ۲۴ حدیث همراه با سلسله سند این احادیث اشاره می نماید. در حدیث پنجم - به نقل از مجمع البیان شیخ طبرسی - آمده است: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ مِنَ الطِّينِ وَ خَلَقَ حَوَّاءَ مِنْ آدَمَ فَهَمَّتْ الرِّجَالِ الْمَاءَ وَ الطِّينَ وَ هَمَّتْ النِّسَاءُ الرِّجَالَ.»^۱

فصل دوم: در کیفیت زاد و ولد و خلقت حوّا و شرح قصه پسران آدم و وفات آنان است. این فصل در قالب یک حدیث به تفصیل در این باب سخن رانده است. سرآغاز آن چنین است: «أبي، عن محمد بن يحيى العطار، عن الحسين بن الحسن بن أبان، عن محمد بن أورمة، عن النوفلي، عن علي بن داود اليعقوبي، عن مقاتل بن مقاتل، عمّن سمع زرارة يقول: سئل أبو عبد الله عَلَيْهِ السَّلَام عَنْ بَدْءِ النَّسْلِ مِنْ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَام كَيْفَ كَانَ وَ عَنْ بَدْءِ النَّسْلِ مِنْ دُرِّيَّةِ آدَمَ؛ فَإِنَّ أَنَسًا عِنْدَنَا يَقُولُونَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَى آدَمَ أَنْ يُزَوِّجَ بَنَاتِهِ مِنْ بَنِيهِ وَإِنَّ هَذَا الْخَلْقَ كُلَّهُمْ أَصْلُهُ مِنَ الْإِخْوَةِ وَ الْأَخَوَاتِ. فَمَنْعَ ذَلِكَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَام عَنْ ذَلِكَ وَقَالَ:...

(راوندی، ص ۵۴ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۲۶۲ و نوری طبرسی، ج ۶، ص ۵۱۰)

۱. مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۶۸؛ احادیث این بخش را می توان از منابع زیر جویا شد: قصص الانبیاء راوندی صفحات ۳۵، ۴۱ - ۵۳، قصص الانبیاء جزائری، صفحه ۲۷، بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۱۱۳، ۱۸۰،

فصل سوم: این بخش را هم می توان در ادامه همان فصل دوم با اضافه نمودن احادیثی چند در توضیح چگونگی رشد و نمو فرزندان آدم و روابط بین فرزندان دانست. در این بخش می توان سیزده حدیث شریف را ناظر به این وقایع از منابع استخراج نمود. (راوندی، ص ۶۶-۵۸ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۲۴۰-۲۳۸ و العکبری البغدادی، ص ۳۱۶ و بصائرالدرجات، ص ۳۹۸)

فصل چهارم: در این فصل، ذیل پنج حدیث به چگونگی رشد پدیده انحرافی بت پرستی در میان اقوام گوناگون و شرایطی که مردم در برابر این اشکال مختلف به عبادت می پرداختند و به اهداف پوچ و بی اعتبار آنان اشاره می نماید. (راوندی، ص ۷۱-۶۷ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۱۱۵، ۲۴۲)

باب دوم

در این باب، به شرح دوران نبوت حضرت ادریس و نوح علیه السلام می پردازد. بیست حدیث با سلسله اسناد آن را می توان در منابع برای توضیح این باب یافت. از آن جمله است:

أبي حدثنا محمد بن يحيى العطار، عن الحسين بن الحسن بن ابان، عن محمد بن اورمة، حدثنا محمد بن عثمان، عن أبي جميلة، عن جابر بن يزيد الجعفي، عن أبي جعفر عليه السلام قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله: إِنَّ مَلَكًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ كَانَتْ لَهُ مَنزِلَةٌ، فَأَهْبَطَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ، فَأَتَى إِدْرِيسَ النَّبِيَّ عليه السلام فَقَالَ لَهُ: اشْفَعْ لِي عِنْدَ رَبِّكَ قَالَ: فَصَلِّ ثَلَاثَ لَيَالٍ لَا يَفُتْرُ وَصَامَ أَيَّامَهَا لَا يُفْطِرْ.

(راوندی، ص ۸۶-۷۶ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۲۸۰-۲۷۷ و طبرسی، مجمع البیان، ج ۴، ص ۲۸۱ و جزائری، ص ۶۸)

باب سوم

در باب سوم می توان احادیثی را در باب تاریخ و زندگانی حضرت هود و صالح علیه السلام مشاهده نمود. در کل ۹ حدیث را می توان از مجموع احادیث برای این

فصل بازیابی نمود. از آن جمله است:

أبي، عن سعد بن عبد الله، عن احمد بن محمد بن عيسى، عن علي بن الحكم، عن ذرعة بن محمد الحضرمي، عن سماعة بن مهران، عن ابي عبد الله عليه السلام قال: إِذَا هَاجَتِ الرِّيَّاحُ فَجَاءَتْ بِالسَّافِي الأَبْيَضِ وَ الأَسْوَدِ وَ الأَصْفَرِ، فَإِنَّهُ رَمِيمٌ قَوْمِ عَاد. (راوندى، ص ۹۷ - ۹۰ و مجلسى، ج ۱۱، ص ۳۸۵ و جزائرى، ص ۳۹۰)

باب چهارم

در این باب می توان ۱۴ حدیث را در موضوع تاریخ و زندگانی و نبوت حضرت ابراهیم علیه السلام مشاهده نمود. از آن جمله می توان به این حدیث اشاره نمود:

حدَّثنا مُحَمَّد بن بکران النقاş، حدَّثنا احمد بن مُحَمَّد بن سعد الكوفي، حدَّثنا علي بن الحسن بن فضال، عن ابيه، عن الرضا: قال: لَمَّا أُشْرِفَ نُوحٌ عليه السلام عَلَى العَرَقِ دَعَا اللَّهَ بِحَقَّتْنا، فَدَفَعَ اللَّهُ عَنْهُ العَرَقَ، وَ لَمَّا رَمِيَ إِبْرَاهِيمُ فِي النَّارِ دَعَا اللَّهَ بِحَقَّتْنا، فَجَعَلَ اللَّهُ النَّارَ عَلَيْهِ بَرْدًا وَ سَلَامًا وَ إِنَّ مُوسَى عليه السلام لَمَّا ضَرَبَ طَرِيقًا فِي البَحْرِ دَعَا اللَّهَ بِحَقَّتْنا، فَجَعَلَهُ يَبَسًا وَ إِنَّ عِيسَى عليه السلام لَمَّا أَرَادَ اليَهُودُ قَتْلَهُ دَعَا اللَّهَ بِحَقَّتْنا فَنَجَّيَ مِنَ القَتْلِ فَرَفَعَهُ إِلَيْهِ. (راوندى، ص ۱۱۴ - ۱۰۵ و مجلسى، ج ۱۲، ص ۱۱۳-۱۱۱)

باب پنجم

در این باب می توان شش حدیث را در توضیح و تبیین تاریخ زندگانی حضرت لوط و ذی القرنین علیهما السلام مشاهده نمود. (راوندى، ص ۱۲۳ - ۱۲۰ و مجلسى، ج ۱۲، ص ۱۹۶)

باب ششم

در این باب ۲۰ حدیث در مورد زندگانی و تاریخ و دوران نبوت حضرت یعقوب و یوسف علیهما السلام را می توان مورد بررسی قرار داد. (راوندى، ص ۱۳۷ - ۱۲۸ و طبرسى، مجمع البیان، ج ۵، ص ۳۷۳ و جزائرى، ص ۱۸۲ و مجلسى، ج ۱۲، ص ۲۹۱ - ۲۸۶)

باب هفتم

در مجموع در این باب ۱۲ حدیث در زمینه تاریخ و زندگی حضرت ایوب و شعیب علیهم السلام را می توان از منابعی چند بدست آورد. (راوندی، ص ۱۴۶ - ۱۳۹ و مجلسی، ج ۱۲، ص ۳۵۲ - ۳۵۱)

باب هشتم

در این باب می توان دوران پیر فراز و نشیب نبوت حضرت موسی علیه السلام را در چند فصل و در تحت ۳۱ حدیث مورد بررسی قرار داد، عناوین فصول را می توان در موارد زیر جستجو کرد: حدیث موسی و عالم؛ حدیث بقره؛ احادیثی در باب مناجات موسی علیه السلام؛ احادیث در باب قصه قارون؛ احادیث در باب بلعم بن باعورا؛ حدیثی در مورد وفاتهارون و موسی. (راوندی، ص ۱۷۵ - ۱۵۶ و مجلسی، ج ۱۳، ص ۳۰۲، ۳۵۱ - ۳۵۳)

باب نهم

در این باب سرگذشت قوم بنی اسرائیل را می توان در ذیل ۲۲ حدیث از منابع روایی بدست آورد. (راوندی، ص ۱۸۶ - ۱۷۷ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۴۸۷، ج ۴۹۵)

باب دهم

در این باب ۱۲ حدیث در باب نبوت حضرت اسماعیل و احادیث در باب زندگانی لقمان علیه السلام وارد شده است. (راوندی، ص ۱۹۶ - ۱۸۸ و مجلسی، ج ۱۳، ص ۴۲۰ - ۴۱۹)

باب یازدهم

در این قسمت می توان ۱۶ حدیث رار درباره زندگانی و دوران نبوت حضرت داوود نبی علیه السلام را از منابع یافت. (راوندی، ج ۲۰۶، ص ۱۹۸ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۲۶، ۳۷)

باب دوازدهم

در این باب می توان درباره زندگانی و نبوت سلیمان نبی چهار حدیث را مورد بازیابی قرار داد. (راوندی، ج ۲۰۹، ص ۲۰۸ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۷۲)

باب سیزدهم

در این باب پنج حدیث را درباره زندگانی و دوران ذی الکفل و عمران را می توان از منابع بدست آورد. (راوندی، ص ۲۱۴ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۲۰۳)

باب چهاردهم

در ذیل ده حدیث دوران نبوت زکریا و یحیی علیهما السلام را می توان مشاهده نمود. (راوندی، ص ۲۲۰ - ۲۱۶ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۱۸۳ - ۱۸۰)

باب پانزدهم

در این باب هم می توان در ذیل هشت حدیث با تاریخ زندگانی و نبوت ارمیا و دانیال نبی آشنا شد. (راوندی، ص ۲۳۲ - ۲۲۲ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۳۷۴)

باب شانزدهم

تاریخ زندگی و دوران جرجیس و عزیر و حزقیل و الیاء علیهم السلام را هم می توان در قالب شش حدیث در این باب مشاهده نمود. (راوندی، ص ۲۳۸، ۲۴۲ - ۲۴۱ و مجلسی، ج ۱۳، ص ۳۸۲)

باب هفدهم

تاریخ زندگانی و دوران شیعا و اصحاب اخدود و الیاس و یونس و اصحاب کهف و رقیم هم در قالب چهارده حدیث در این باب مورد بازیابی قرار می گیرد. (راوندی، ص ۲۴۴ و ۲۶۲ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۱۶۱، ۴۲۶ و ورام بن ابی فارس، ج ۲، ص ۱۲۵)

باب هجدهم

تاریخ زندگی و دوران نبوت حضرت عیسی علیهما السلام در قالب ۲۲ حدیث آمده است.

(راوندی، ص ۲۷۹ - ۲۶۴ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۲۰۳، ۲۵۲، ۳۳۷)

باب نوزدهم

در باب زندگانی رسول گرامی اسلام ﷺ و دلایلی بر نبوت حضرت ختمی مرتبت که در لسان احادیث وارد شده است. (راوندی، ص ۳۱۴ - ۲۸۴ و مجلسی، ج ۱۷، ص ۳۲۷، ۳۶۷ و راوندی، الخرائج و الجرائح، ج ۲، ص ۵۴۴)

باب بیستم

در این باب، در ذیل ۷۴ حدیث می توان به احوال و خصوصیات اخلاقی پیامبر گرامی اسلام در چند فصل پرداخت: در تواضع رسول خدا و حیا ایشان، در کرم و بخشش آن حضرت، در شجاعت آن حضرت، در علائم رضایت و غضب آن حضرت، در مدارای با امت اسلامی، در شوخی و خنده های آن حضرت، در گریه های آن حضرت، در راه رفتن ایشان، در بیان شمه ای از خصوصیات اخلاقی ایشان، در بیان آداب نشستن آن حضرت، در بیان خصوصیات بارز اخلاقی ایشان در خوردن غذا، در بیان خصوصیات اخلاقی ایشان در آشامیدن، در آداب و رعایت نظافت و پاکی ظاهر و مسواک و (طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۴۰ - ۲۱ و مجلسی، ج ۱۶، ص ۲۴۴؛ ۲۹۸، ۲۴۰)

فهرست منابع

۱. ابن ادریس حلی، ابی جعفر محمد بن منصور. السرائر. قم: مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۴۱۷ ق.
۲. ابن بابویه، ابی جعفر صدوق. الخصال. تهران: مکتبه الصدوق، ۱۳۸۹ ق.
۳. ابن بابویه قمی، علی بن حسین (۳۸۱ ق). کمال الدین و تمام النعمة. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۶ ق.
۴. ابن بابویه قمی، ابی جعفر محمد بن علی، صدوق (۳۸۱ ق). کتاب من لا یحضره الفقیه. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۵ ق.
۵. ابن شهر آشوب مازندرانی، رشیدالدین محمد بن علی (۵۸۸ ق). معالم العلماء. قم: آل البيت لاحیاء

التراث، ۱۴۳۱ ق.

۶. مناقب آل ابی طالب. نجف: مطبعة الحيدرية،

۱۴۱۴ ق.

۷. ابن طاووس. الاقبال. تهران: دار الكتب الاسلامية، ۱۳۹۰ ق.

۸. ابن النديم. الفهرست. قاهره: الهيئة العامة، ۱۴۲۷ ق.

۹. افندی، میرزا عبدالله. رياض العلماء. قم: كتابخانه آية الله العظمى مرعشي نجفی، ۱۴۰۳ ق.

۱۰. الامين، سيد محسن. اعيان الشيعة. بيروت: دار التعارف، ۱۴۲۶ ق.

۱۱. العكبري البغدادي، ابی عبدالله محمد بن محمد النعمان. الاختصاص. بيروت: مؤسسة الاعلمي

للمطبوعات، ۱۴۰۲ ق.

۱۲. بروكلمان، كارل. تاريخ الادب العربي. مصر: الهيئة المصرية العامة، ۱۴۱۳ ق.

۱۳. بغدادی، اسماعيل پاشا. هدية العارفين. بيروت: مؤسسة التاريخ العربي، ۱۳۳۳ ق.

۱۴. تهرانی، آقاي زرك. الذريعة الى تصانيف الشيعة. بيروت: دارالاضواء، ۱۴۰۸ ق.

۱۵. جزائري، سيد نعمة الله. قصص الانبياء. بيروت: دار الازواء، ۱۴۲۳ ق.

۱۶. حاجي خليفه، مصطفى بن عبد الله. ايضاح المكنون. بيروت: موسسه التاريخ العربي، ۱۹۵۵ م.

۱۷. حر عاملی، محمد بن حسن. وسائل الشيعة الى تحصيل مسائل الشريعة. تحقيق: رباني شيرازي،

عبدالرحيم؛ بيروت: دار احياء التراث العربي، ۱۴۱۲ ق.

۱۸. دزفولي كاظمي، شيخ اسدالله بن اسماعيل. مقابس الانوار. قم.

۱۹. راوندي، قطب الدين ابوالحسين سعيد بن هبة الله. الخرائج و الجرائح. قم: مؤسسة الامام المهدي،

۱۴۰۹ ق.

۲۰. قصص الانبياء. تحقيق: عرفانيان يزدي، غلام رضا؛ مشهد:

مركز پژوهشهای آستان قدس رضوی، ۱۴۰۹ ق.

۲۱. رضی الدين ابی القاسم علی بن موسی، ابن طاووس حلی. اقبال الاعمال. قم: جامعه مدرسین حوزه

علمیه، ۱۴۱۴ ق.

۲۲. شبیری زنجانی، آیت الله موسی. فهرست آثار صدوق در نجاشی. قم، ۱۴۰۷ ق.
۲۳. صدر، سید حسن. تاسیس الشيعة. تهران: اعلمی.
۲۴. طبرسی، ابی علی فضل بن حسن. مجمع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۸ ق.
۲۵. طبرسی، ابی الفضل علی. مشکاة الانوار فی غرر الاخبار. قم: آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۱۸ ق.
۲۶. طبرسی، ابی نصر حسن بن فضل. مکارم الاخلاق. قم: منشورات الشریف الرضی، ۱۳۹۲ ق.
۲۷. طوسی، محمد بن حسن. تهذیب الاحکام. قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۱۲ ق.
۲۸. _____ لرجال، قم: منشورات الرضی، ۱۴۰۸ ق.
۲۹. _____ الفهرست. تحقیق: قیومی، جواد، قم: موسسه النشرالفقاهه، ۱۴۲۰ ق.
۳۰. کلبرگ، اتان. کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او. تحقیق: علی قرائی و رسول جعفریان، قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ۱۳۷۱ ش.
۳۱. مامقانی، شیخ عبدالله. تنقیح المقال. قم: موسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۲۷ ق.
۳۲. مجلسی، محمد باقر. بحار الانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۳۳. موسوی بروجردی، سید حسن. «بین الصدوق و القطب الراوندی دراسة فی کتابیهما (النبوّة) و (قصص الانبیاء)». مجلة تراثنا، قم: آل البيت لاحیاء التراث.
۳۴. نباطی بیاضی، زین الدین علی بن یونس. الصراط المستقیم الی مستحقّی التقدیم. تحقیق: بهبودی، محمد باقر؛ تهران: مکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه، ۱۳۸۴ ق.
۳۵. نجاشی، احمد بن علی. الرجال. قم: آل البيت، ۱۴۱۶ ق.
۳۶. نوری طبرسی، میرزا حسین. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. تحقیق: موسسه آل البيت لاحیاء التراث، بیروت: آل البيت، ۱۴۰۸ ق.
۳۷. ورام بن ابی فراس. مجموعه ورام. بیروت: دار مصعب.